

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLVII. évfolyam.

Május—Június.

3. füzet.

A dési komplanáció létrejötte és hatása.¹

Irta: Gál Miklós.

János Zsigmond uralkodása alatt az 1568. tordai országgyűlésen az unitárius vallás törvényesítetett. Magával a fejedelemmel Erdély nagy része e hitre tért. Alapja szilárd volt. S ez kellett is, hogy annyi erős küzdelmet megbírjon.

A visszahatás mindjárt a szabadelvű fejedelem halála után bekövetkezett. A trónra ketten tartottak igényt: az unitárius Békés Gáspár és a katolikus Báthori István. A szerencse az utóbbinak kedvezett, Báthori trónra léptével megkezdődött az unitáriusok üldözése.

Nehéz idők következtek.

Ehez járult még egy új tan terjedése Erdélyben, melyet igen szerettek az unitáriusokéval összezavarni. A szombatosoké. Ez összezavarás hosszú időn át egyik keserű forrása volt az unitáriusok méltatlan zaklatásának. Követői Székelyföldön hamar és sűrűn akadtak. Mint be nem fogadott vallást törvényből üldözték. Már az 1595-iki április 16-ra hirdetett fehérvári országgyűlés intézkedik a szombatoság terjedése ellen.² Üldözésükkel Mindszenti Benedek udvarhelyszéki kapitány bizatik meg. 1600-ban Mihály vajda, majd 1607-ben Rákóczy Zsigmond rendeli el újra a szombatosok üldözését és vagyonaik elfoglalását.³

E határozatok úgy látszik nem sokat ártottak a szombatosoknak. A Báthory Gábor alatt tartott 1610-iki beszterczei országgyűlés

¹ Folyóiratunk IX. kötetében Szilágyi Sándor a dési komplanációt szöveg szerint kiadta ugyan, de a hozzá írt rövid ismertetés véleményünk szerint nem teszi feleslegessé ez értekezés közlését, mely figyelemreméltó tanulmány eredménye s melynek írója — fájdalom — a hozzáfűzött reményeket oly korán sirba vitte

² Szilágyi S. Erdélyi országgy. Emlékek III. 348. I.

³ U. o. V. 401. I.

újból rendelkezik a szombatosok ügyében. „Vagynak sokan az országban, kik zsidó hitet és zsidó ritusokat követvén, isten ellen káromlásokat szólnak. Tetszett azért országot, hogy efféle religion valókat, az jövendő gyűlésre citáltassa Felséged, holott, ha ad meliorem mentem nem redeálnak, törvény szerint büntetessenek. Interim az papok, kik káromlásokat szóllottanak, tisztességes custodia alatt tartassanak“.¹ Hogy e végzés végrehajtatott volna, biztosra tudni nem lehet. Nyolc év múlva Bethlen Gábor már újra szükségesnek látja intézkedni a szombatosok ellen. Felszólítja az országgyűlést, hogy ne tőrjék büntetlenül „kik publice avagy privatum akar tanítók s akar egyéb rendek az recepta religiokon kívül sectákban találtatnak.“ Az országgyűlés el is határozza, hogy azon szombatosokat, kik a jövő karácsonyig, valamely befogadott vallásra nem térnek, a törvény egész szigorával sujsák.²

Mivel azonban a fejedelem úgy találta, hogy a szombatosok leginkább az unitárius községekben terjedtek, a dolog tisztázására felhívja Radeczki Bálint akkori unitár. püspököt zsinat tartásra. E zsinatot a püspök össze is hívja, még ez év (1618) nov. 11-re Erdő-Szt.-Györgyre.³

E gyűlésen megemlítendő jogtalanság volt már az is, hogy unitár. püspök helyett Dajka Keserű János ref. püspök elnökölt. A zsinat kizárta a szombatosokat a maga kebeléből, „a helyett, hogy megférítésöket csak meg is próbálta volna, ami ennek következtében a ref. püspök kezébe esett“. Dajka Keserű János erre támaszkodva, bejárta Háromszéket s katonai erőhatalommal „hol csak a szombatosagra bármiből is következtethetett, a templomokat, iskolákat stb. elszedte.“ Így vesztettek el az unitáriusok mintegy 62 eklézsiát.⁴

Hiszen könnyű volt a Krisztus nem imádása miatt az unitáriusokra is reá vonni a szombatoságot. Csak egy kis rossz akarat kell hozzá. A ref. püspök eljárását végre az ország rendei is meg-sokalták. 1622-iki besztercei gyűlésen kimondották, „hogy veszítsék ugyan a szombatosok a személyöket illető vagyonukat s fejöket megválthatólag, de mindezt a törvény rendes útján“.

¹ Erdélyi országgy. Emlékek VI. 170. 1

² U. o. VII. 488. 1.

³ Ferencz J. Unitár. Kis Tükör. 49. 1.

⁴ Ferencz J. i. m. 51. 1.

Az unitáriusokra nézve ilyen előzmények után lépett 1630 december 2-án trónra I. Rákóczi György.¹

Rákóczit egész uralkodása alatt egy nagy terv foglalkoztatta. A dinasztia alapítás. Ennek élt. Ezért fölládozott mindent. Nem sajnált fáradságot. Nem riadt vissza az eszközöktől. Kemény János azt mondja önéletírataiban, hogy a fejedelem Kassával, cimtelen kancellárjával, ki szintén családot igyekezett alapítani, a törvény-cikkeket, ítéleteket oly ruganyosan fogalmaztatá, hogy ha per merült fel, a kérdéses jószág egy része, Kassainak mint közbenjárónak, a nagyobb része a fiskusnak jutott; s viszont azt állítja, hogy nejen s kisebb fián kívül az egész ország reverzálisok Damokleszi kardja alá jutott.²

Uralkodása elején trónja megszilárdításával volt elfoglalva. A Bethlen név varázsát nehezen tudta megtörni. De számító volt s erősen következetes. Föltett szándékától el nem állott. Haladott kitűzött célja felé. Ahogy trónján annyira megerősödött, azonnal az ország belügyei kezdették foglalkoztatni.

Ő is először a szombatosok ügyét vette elő. Az erdélyi orthodox (református) státus már 1631-ben szuplikációt adott a fejedelemhez, mely szerint „nagy szűbeli fájdalommal halljuk naponként és látjuk is a Sabbataria Sectának újabban való propagaltatását, mely ugyan fene módjára az egész Udvarhelyszéket inficiálja. Ennek praecipuus promotora és fautora Simon Pécsi uram“, ki Szent-Erzsébeten iskolát is alapított, ott tanított s „annyira forgolódott annak promotealásában, hogy az mint bizonyosan becsületes uraink és atyámfiaitól értettük, immáron is egy néhányan környülmételkedtenek közülük, mely miatt némelyik meg is holt“.

Kérik a fejedelmet, hogy terjedésök elé vessen gátot.³ E beadványra az 1635. évi I. t.-cikk kimondja, hogy „tartassanak meg ezekre nézve 1618. és 1622. esztendőkbén írt ártikulusok in omnibus punctis, clausulis et articulis hoc addito, hogy az akik ez jövendő karácson napjáig az 1618. esztendőbéli articulusban specificált mód szerént nem convertáltatnak, az olyanok ellen a fiscus az 1622. esztendőbéli articulus szerint procedáljon. A meg-

¹ Kövály L. Erdély tört. 10. l. Ez évben harmadik fejedelem a nagy Bethlen után. Előtte voltak Brandemburgi Kata, Bethlen István, kivel Rákóczinak a trónért nehéz küzdelmei voltak.

² Kemény J. önéletirat II. 46.

³ Ker. Magv. XVII. 107.

nevezett napig ellenök sem egy, sem más valláson való püspök nem inquiraltathat; azután a ki nem convertált, az director citálja. *A discussiokor légyen jelen a kolozsvári unitárius püspök is valahány papokkal. az mind illendő léssen pro informatione, ha egyez-e vélek az vallásban avagy nem*.¹

A fejedelem és Bethlen István közti viszály azonban az ügy tovább fejlődését újból feltartotta. Most is és előbb is sokat köszönhettek azonban a szombatosok annak, hogy Péchi Simon védelme alatt állottak s főleg annak, hogy üldöztetésök esetén az unitáriusok védelme alá vonták magukat²

Rákóczinak a Bethlennel való viszály befejezése után volt gondja arra, hogy a szombatosok ügye ismét előkerüljön. S erősen hihető, hogy őt nem csupán vallásos tekintetek vezették ebben. A háttér politikai ok volt. Ifjabb Székely Mózesrel, ki akkor a portán volt s a kívül Rákóczinak szintén sok baja akadt, épen trónja megszilárdítása miatt, sokan kibujdostak s legtöbbszörre szombatosok és unitáriusok. A fejedelem hallott róla, hogy pecsétes leveleket küldözgettek utána s erős gyanuja volt, hogy pénzzel is segítik.³ Gyanuját táplálták a portán levő követei. Egyik legmeghittebb embere még 1635 szept. 14-éről írja neki, hogy Székely Mózesnek „vannak még üzőji Erdélyben, kiváltképen Péchi Simon ugyan csuda volna, ha nem részes benne”.⁴ Nagyon is hihető, hogy a szombatoság megsemmisítésénél Székely Mózes erejét is megtörni vélte, kitől még mindig volt oka tartani. (Különben is a portának politikája volt egy „rezerva” fejedelmet kéznél tartani.) A szombatosok után pedig a viszonyokból kifolyólag olyan könnyen következhetek az unitáriusok. A dolgokat akarattal könnyen össze lehetett zavarni. Rákóczi a szombatoság címe alatt az unitáriusok erejét is meg akarta törni, kiknek befolyása még mindég számottevő volt.

A nyilvános beleavatkozás azonban az unitáriusok óvatossága miatt nem könnyen ment. Végre is erre az egymásközi viszály adott okot. Az 1632. szept. 2-iki zsinat ugyanis kimondotta azt a

¹ Erdélyi Országgy. Emlék. IX. 415.

² Szilágyi S. Erd. orsz. tört. II. 217.

³ Szilágyi S. Erd. orsz. tört. X. 16.

⁴ Erd. orszgy. Eml. IX. 193.

határozatot, hogy jövőre csakis magyar nemzetbeli püspököt válasszanak, okulva az eddigiekén.¹

E határozat a kolozsvári szász ekléziát kedvetlenül érintette, mivel saját papjaikat most elzárva látták a legfőbb egyházi méltóságtól. A magyar unitáriusok azonban nem engedtek. Hasztalan kísérelte meg Radeczki elhunytával a szász eklézia egyik papja Ráv-Szörös Mátyás a püspökséget megnyerni, mert arra 1632-ben Csanádi Pál, majd ennek halálával 1636-ban a tordosi papot, Beke Dánielt választották meg.²

Ez a dolog Szörös Mátyást nagyon bántotta. Szász hívei között a végzés ellen izgatni kezdett, sőt a lengyel unitáriusokat is megnyerte a maga részére.³ A legvégső eszközökhöz nyúlt. Panaszt emelt a fejedelem előtt újítással vádolva a Bekéhez ragaszkodó unitáriusokat.

Az unitáriusok hitcikkeit az 1579-iki országgyűlés állapította meg, illetve korlátozta a „consensus ministrorum“ alapján.⁴ Ez az unitáriusok hitelveit szigorúan körülírta. Megállapította a határt, meddig mehetnek. Ezt az alapot már Dávid Ferencz sem fogadta el. Meggyőződésével ellenkezett. Az utána következők között is akadt újító, nem egy. De ha az újítás törvényes formák határain belül történt, megtámadni nem lehetett. Nagyon sokan voltak s talán éppen a nagyobb rész, kik a Krisztus istenségét nem fogadták el, ezzel pedig a consensus ministrorum már meg volt sértve, sőt később ez az újítás annyira általánossá vált, hogy ha valaki a törvényes alaphoz ragaszkodott, az mondták újítónak.⁵

A fejedelem előtt különben nem ez volt a fő. Megkapta Szörös Mátyás feljelentésében az okot a beavatkozásra. Neki ez kellett. Épen jókor jött, mikor a szombatosok ügye is felszinen volt. Meghagyta azonnal a püspöknek, hogy zsinatot tartson s a hitcikkeket terjessze az 1638 ápr. 23—máj. 10-iki Fehérvárra egybehívott országgyűlés elé. A püspök a zsinatot 1637-iki jul. 29-ére

¹ E határozat kimondására főleg az adott okot, hogy az unitáriusok sajnos tapasztalták, hogy az erdőszentgyörgyi zsinat szerencsétlen kimene-
telére nem csekély befolyással volt az a körülmény, hogy Radeczki Bálint, kit
1616-ban választottak volt püspökké, magyarul nem tudott s így a félrevezetett
nép megtérítésére semmit sem tehetett.

² Ferencz J. Unitár. Kis Tükör 53., 54. l.

³ Erd. orsz. gy. Eml. X. 17. l.

⁴ L. Keresztény Magv. IX. 155. l. v. ö. Erd. orsz. Eml. IV, 216—217. l.

⁵ L. Erd. orsz. gy. Eml. 17. l. 2 jegyzet.

Tordára egybe is hívta, melyen elhatározták, hogy Enyedi György püspök művét (Explicationes Locorum stb.) melyben az unitáriusok hitcikkei alaposan ki vannak fejtve, terjesszék az országgyűlés elé.¹

A szombatosok ügyét azonban érdemlegesen nem lehetett addig tárgyalni, míg a fő kérdés, a konfesszió kérdése nem dőlt el. E konfessziót az unitáriusok püspöke beadta. A fejedelem azonban még most is tovább ment. Mivel az országgyűlésnek sok tárgya volt és ő e vallási ügyet részletesen akarta tárgyaltatni, a dolgot úgy intézte, hogy a két ügy halasztassék későbbre, mert úgy mond, hogy ez a konfesszió megegyez-e azon alapelvekkel, melyeket az 1579-iki országgyűlés mint az unitárius vallás alapelveit elfogadott, annak vitatásába most nem bocsátkozhatnak, hanem egy, a bevett vallások tagjaiból álló 17 tagú bizottságot választottak, mely ez évi július 1-én Désen jöjjön össze s ott az unitár felekezet mindkét töredékének főbb képviselőit hallgassák ki s a kontroverziát igazítsák el.² Az országgyűlés ugyancsak ezt a bizottságot utasította, hogy a szombatosok ügyét tárgyalja le, sőt végítéletet hozzon.

Az 1638 ápr. 23—május 16-ig tartó fehérvári gyűlésnek van még néhány az unitáriusokat nagyon érdeklő határozata, mit nem hagyhatok erlítés nélkül. Kolozsvár még mindig, a nehéz idők ellenére is, javarészen unitárius volt. A városi hivatalokba más mint unitárius be nem juthatott. Az unitáriusok mostani nehéz helyzete előtt a reformátusok elérkezettnek látták az időt e jogot megcsorbítani. Követelték, hogy ez ügyben határozzanak a rendek. Az unitáriusok is jobbnak látták engedni, nehogy a dolog elmérgesedjék. Így jött létre az az egyezkedés,³ mely szerint „huszonöt orthodoxa religion levő embereket beveszünk a száz emberek közibe.“ „Mindenkor az alsó tanácsban, n. m. az polgári tisztre három orthodoxa religion levő atyánkfiait beválasztjuk.“ „Az ortho-

¹ E zsinatot később áttették Kolozsvárra, melyen az előbbi határozatot oda módosították, hogy azon közegyetértéssel készített hitvallást (Consensus Ministrorum etc) terjesszék az ország. elé, melyet az 1579. júl. 2-án Kolozsvárt tartott zsinaton Báthori Kristóf fejedelem korában kinyomatott könyvekből irtak ki. (L. erre vonatkozóan Jakab Elek, Kolozsvár Tört 2 k. 645. l v. ö. Zsilinszky M. „Magyar ország. vallásügyi tárgyalásai“ c. munkáját és Ker. Magv. IX. 155 l.

² Erd. ország. Eml. X. 18. 168. l.

³ Ker. Magv. IX. 152, 153, 154. l.

doxa religion levő atyánkfiai közül is, az bíróválasztást megengedjük és in perpetuum usurpaljuk.“ E hitlevelet a városiak május 10-én állították ki és a fejedelem Rákóczi 13-án erősítette meg.¹

Az unitáriusokra nézve második nevezetes és szomorú határozata e gyűlésnek, könyveik egy része elkobzásának elrendelése.² S csakugyan máj. 23-án Kolozsvárt mintegy 33 munkát (kéziratot és nyomtatványt) koboztak el.

Mivel az országgyűlés, elrendelte volt a szombatosok ügyében a tanukihallgatást és vallatást is, megkezdették. Május 26-án Kolozsvárt, 28-án Marosvásárhelyt s ez időtájt székelyföld kisebb-nagyobb helyiségeiben is.³

Elérkezett július 1. A „dési terminus“ ideje. A gyűlés hivatalos irataiban „conventus“ nevet használt. Úgy tekintették ezt, mint az országgyűlés folytatását, hiszen annak legtekintélyesebb, legbefolyásosabb tagjai jelen voltak.

Az unitáriusok ez év jun. 16-án Ádámoson tartottak zsinatot⁴ hol a terminusra megválasztották a követeket s megbízták ezeket, hogy a májusi gyűlésre szerkesztett konfessziót nyújtsák be itt is.⁵ Első nap volt a gyülekezés. A kis város megtelt közönséggel. Megjelent a fejedelem tanácsosaival, táblabíráival s több főispánnal; megjelentek a fejevári országgyűlés által kiküldött rendek s biztosok, a hitújítással vádolt magyar unitáriusok képviselői Beke Dániel püspökkel, valamint a vádlókként szereplő szász és lengyel unitáriusok képviselői.⁶ Megjelentek a szombatosok, jöttek tömegesen, voltak „egynehány százan, ha nem ezeren“.⁷

Július 2-án beküldötte a fejedelem a tárgyalás rendjét, melyben megjelöli, hogy először az unitáriusok versengése tárgyalassék le, azután az istenkáromlók és zsidózók pere láttassék el.

Az első érdemleges gyűlés a következő napon jul. 3-án volt. A gyűlés elnöke Haller István, felhívta a feleket vitatkozásra. A

¹ L. Erd. orszgy. Eml. X. 155. l.

² L. e könyvek felsorolt jegyzékét Erd. orszgy. Eml. 165—167. l

³ Erd. Tört. Adatok IV. 215 l. E vallomások egy része közölve van Ker. Magv. XVII. 43. l.

⁴ Erd. orszgy. Eml. 24. l.

⁵ E hitvallás magyar fordítását l Zsilinszky Mihály a Magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai c. munkájában II. köt. 426. l. v. ö. Ker. Magv. IX. 155. Az úgynevezett consensus ministrorum.

⁶ Dr. Kohn S. A szombatosok 218.

⁷ Szilárdi, Sirmalmas magyar Krónika (Pest, 1853.) 133. l.

vádló Ráv-Szörös-Mátyás, ő szólott először. Vádolja Bekét és a hozzácsatlakozott unitáriusokat, hogy újítók, mert nem tartják meg a János Zsigmond idejében bevett régi vallást.¹ Beadják mindketten konfessziójukat s azokat fel is olvassák. A vádló tagadja, hogy a beadott hitvallás egyeznék a régivel, mely Krisztus imádását és hivesét tiltja, elhallgatja, vagy káromolja. A vád súlyos volt. Az unitáriusok közt nagy ingerültséget keltett. Ülés elhatározta, hogy e konvent hatásköre a büntetés kimondására is terjedjen ki. Bizottságot neveznek meg a vallatások rendezésére s midőn a gyűlés 4-én újból megnyílt, mindenik védte álláspontját. Az unitárius főurak nevében Tholdalagi János kijelenti, hogy ők „imádják s istennek ismerik el Krisztust, a püspök is ugyanezt jelenté ki, azzal indokolva, hogy az Atya átadta hatalmát a Fiúnak“.²

Jul. 5-én és 6-án nem volt gyűlés. Igyekeztek a két fél hitvallását egyeztetni, de sikertelenül. Végre is 7-én a püspököt a fejedelem „lehurrogta“ makacsságáért s engednie kellett.³ Hosszas és keserű vita után, tehát az unitáriusok elfogadták leglényegesebb hitágazataiban a fejedelem és többség tetszésével megegyezőleg az 1579-ik hitvallást. A fejedelem, egybegyűlt országnagyok, a püspök, főemberek s más perbefogottak aláírták az ugynevezett: Complatio Deesiensis“-t.⁴

Ezzel az unitáriusok ügyét látszólag befejezték. Legalább is ami a hittani kérdéseket illeti. Következett a szombatosok ügye. A gyűlés, törvényszékké alakult, mely már a következő napon jul. 8-án, a megidézett vádlottak pereit kezdette tárgyalni.⁵ Rengeteg sokan voltak vád alatt. Báthori István óta ilyen tömeges perbefogások nem voltak. A tárgyalás azonban gyorsan ment. A vád a tömegre nézve egyforma volt, a felelet mindenkinek meg volt engedve „s megbizonyosodván a direktornak actioja mindnyájan fejek, vagy jószágok elvesztésén maradtak vala“.⁶ Az ítélet kihirdetése után az elítélteket a kamaraházzal szemben levő templomba.

¹ Erd. orszgy. Eml. X. 24.

² Jakab E., Kolozsvár Tört. 2. k. 646. l.

³ Erd. orszgy. Eml. XI. 25. l.

⁴ Szövegét l. Ker. Magv. IX, 157 - 160. l.

⁵ Erre vonatkozólag l. Haller Gábor szemtanú naplóját (Erd. Tört. Adatok IV. 50 l.), ki 7-ig a fehérvári országgyűlés által kiküldött rendeokről szól, 8-án túl pedig törvényszékről, melybe a bírókat Rákóczi küldötte ki.

⁶ Erd. orsz. gy. kml. X. 26.

zárták, honnan százanként, százötvenként különböző várakba szállították,¹ úgy, hogy Várad, Székelyhíd, Jenő, Déva, Fogaras, Szamosújvár, Kővár várai alig tudták befogadni „s vasakat is alig tudtak kovácsolni“ számukra.²

A szombatosok ügyének tárgyalása mutatta meg a valódi okot, hogy mi lebeghetett Rákóczinak szemei előtt, mikor ezek és az unitáriusok vallási ügyének tárgyalását úgy készítette elő, mint azt fennebb láttuk. Ez a törvényszék ugyanis különbséget tett zsidózók és istenkáromlók között. Zsidózók a tulajdonképpeni szombatosok voltak. Akik „megvetőleg“ nyilatkoztak Jézusról, azokra, mint káromlókra olvasták rá az ítéletet, de azért az unitáriust, ha nem fogadta el Jézus istenségét, bár nem is gyakorolt zsidó vallásos szokásokat, zsidózónak tekintették; s a szombatos, ki a zsidó vallást gyakorolta, bár egy szót sem szőtt Jézus ellen, istenkáromlónak nevezték³

Igy zavarták össze e két fél vallásos ügyét. Maga Rákóczi közvetlen a dési terminus előtt azt írja, hogy azokat az unitáriusokat, kik Jézust imádni nem akarták, „csak arra a témára fogják most venni, mint a zsidózókat.⁴ Ilyen szándék mellett és ilyen összezavarással aztán maga a törvényszék sem volt tisztában akárhány esetben, hogy a vádlott tényleg zsidózó-e, vagy unitárius? Annyi bizonyos, hogy e két ügynek egy ítélő testület elé hozatala az unitáriusokra nézve baljóslatú volt. Az ügyben Rákóczi tervei voltak a mozgató erők. S talán nem is lehet kérdés tárgya, hogy vajjon az igazság keresése helyes úton történt-e? a büntetésnek megvan-e a jogalapja és igazságosan méretett-e ki? Az a számtalan sok jogtalanság, miket elszenvedni voltak kénytelenek ekkor az unitáriusok, mint a papságnak püspökökkel együtt lakhelyükről más városba rendelése, tetszés szerint összeállított, más vallású papok és világiak ítélőszéke elé állítása, csaknem egy százados

Szalárdi i. m. 134 l. v. ö. Haller i. h. 50. l.

² Az ítélet legerősebben sújtotta Péchi Simont, a szombatosok legnagyobb emberét. Az ő ügyére vonatkozó adatokat dr. Kohn i. m. 224, 225, 226 l., továbbá Ferenc J. Kis Tükör 57 l. Erd. orsz. gy. Em. okmánytár 182 s köv. lapjait.

³ L. erre vonatkozóan a fölvilágosító adatokat dr. Kohn i. m. 219 l. és a jegyzeteket. Még a nagy unitár. írók (milyenek Dávid F., Sommer J. Válaszuti Gy. stb.) könyveit is, mint szombatos könyveket kobozták el. L. Erd. orsz. gy. Eml. X. 166 l. i. h. 2. j.

⁴ Ker. Magv. IX. 155 l.

vallásos könyveiknek kérdés alá vétele, elkobzása, megcsonkítása, s elégetése, világosan arra mutat, hogy ez eljárás a zsidók kiirtása bevallott és elért célja mellett az unitáriusokra szabadabb hittani elveikért és tanaikért, irányzott halálos csapás akart lenni. A Báthori Kristóf fejedelem alatti eretnek üldözés és hit-irtás rémes tragédiáját most másodszer élték át az unitáriusok. Megmaradásukat csakis belső hiterejüknek köszönhatték.

Jogosan állithatjuk, Rákóczit erre a lépésre nagy célja, a dinasztia alapítás indíthatta. Az ítéletek alapján családját gazdaggá és hatalmassá akarta tenni. Sikerült is. Uralkodása súlypontját erre és vallása érdekeinek megerősítésére fektette. Az általános vallásszabadságért nem lelkesült. A vallásegyenlőség elvét csak e méletben ismerte el, de tettei annak ellentmondanak. A jezsuitákat Kolozsvárra nem bocsájtotta be, a r. katolikus papoknak istentiszteletre jogot nem adott.¹ Az unitáriusokat a dési egyezség létrehozásával erejükben megtörte, befolyásukat saját hitfeleivel megosztotta.

Az unitáriusok napja leáldozott. A mit sem a Báthoriak, sem Básta nem tudtak kivinni, azt Rákóczi erélye és politikája végrehajtotta. Az unitáriusok megszűntek ránézve politikailag félelmes tényezők lenni. Célja ennek elérése volt. Mert mindaddig, míg attól félhetett, hogy ifj. Székely Mózes, kit a porta magánál tartott, visszatérve Erdélybe trónkövetelési jogával, az unitáriusoknál segítségre találhat, mindaddig egész működése nem terjedhetett tovább, mint hogy magát az eshetőség ellen oltalmazza. Ez terveiben gáolta. Meg akarta törni. A „dési komplanációban“ sikerült. Az unitáriusoktól oka többé tartani nem volt.

II.

A dési komplanációban foglalt határozatok között, mik az unitáriusokat legérzékenyebben sújtották és a mik fejlődésükben leghosszabb ideig megbénították, a reájuk erőszakolt hittani tételek voltak. A szombatos üldözések ürügye alatt reájuk mért keserű csapások jó ideig nem ismétlődtek. Politikailag más irányban volt lekötve Erdély és fejedelmeinek figyelme. Az unitáriusok belügyeivel törödni idejük nem maradt. Egészen Erdély külön fejedelemsége megszűnéséig békében voltak. Azután, hogy mennyi

¹ Jakab E. i. m. 656 l.

üldöztetést szenvedtek, szól az egyháztörténelem. Erejökben Rákóczi megtörte. Ellentállani nem igen birtak. Kitartással biztak és várták a jobb jövőt.

Mint említettem is, a komplanáció hittani tételeivel volt nagyobb befolyással az unitárizmus jövőjére. Dávid Ferencnek még mindig ható szabadabb szellemét ezek korlátozták. Legtovább kiterjedő erővel birtak és az unitárizmussal leginkább ellenkező tételek voltak: a Krisztus isteni tisztelettel imádása és segítségül hívása; a gyermekeknek Atya Fiú és Szt. Lélek nevében való keresztelése; és könyveik szabad kinyomatásának eltiltása. Legérzékenyebben az utóbbi hatott.

A komplanációban elrendelt káté, hogy akkor mindjárt megjelent-e, biztosra tudni nem lehet. 1640 körül megjelent egy kézirati káté: „A keresztény vallásról a szt. írás rendje szerint való tudakozódás“. Ebben már a kompl.-nak megfelelően tárgyalja Krisztus istenségét.¹

„Vajjon a Christus nem Isten-é?“

„Ígen is Isten, de nem magától való Felséges. Isten, mert annak, ki az Atya, Fia. (Luk. I. 35) A következő kérdésben aztán azt magyarázza meg bővebben, még pedig az Istenfiúságnak az Istenhez való hasonlósága által. Külömbiséget tesz az Atya és fiú istensége között.“

Az 1643-ban megjelent Derzsi L. Máté könyve: „Az Istennek igaz ismeretére és az ő szentséges tiszteletére igazoló rövid tudomány“ ugyancsak tárgyalja a Krisztus istenségét.² E század vége felé az unitáriusok új kátét akarnak kiadni. Készítenek kettőt. Egyiket Koncz Boldizsár, a püspök, másikat Dimény Pál. Ez utóbbi Kátéjának címe: „Catechesis seu brevis institutio de religione christianae secundum unitarios“ (1685–1700 között). Kátéjában Krisztus istenségén és ilyen alakban imádásán kívül figyelmet érdemel, hogy szerinte a hit alapja az ó és új testamentum egyenlő

¹ Itt különben meg kívánom jegyezni, hogy e korban s előbb is az unitáriusok Krisztust összezavarólag akárhányszor emlegetik Istennek. A Báthori Kristóf-féle kényszer nyomainak lehet ezt tulajdonítani. Úgy látszik még a bátrabbak sem tartották célszerűnek általános érvényűvé emelni Dávid Ferenc tanait. (L. Kosa J. 1636-ban megjelent „A sok egymással ellenkező értelmek között, mint kell az együgyü embernek felkeresni az igazságot. Abrudi Gy. nyomán.“

² Kézirat.

mértékben. A szövetségben Jézus Krisztus által lehet üdvezülni. A szövetséget Isten szerezte, Krisztus pecsételte meg. S a mi legnevezetesebb és más kátékban teljesen hiányzik, az, hogy szerinte a szt. lélek ellen is lehet véteni, melynek bocsánata nincs. Értékesebb volt a Koncz B. Káté a. Először latinul jelent meg „Catechesis in usu unitariorum Transsylvaniae etc“. Magyarul is megjelent. Több kiadást ért. Utóljára 1854-ben jelent meg „Catechesis, azaz keresztyén vallásra való tanítás“.

Még a legutolsó kiadás is, a Krisztus istenségéről így tanít: „Hát a Krisztust nem vallod-e Istennek?“

Igenis vallom, mert a Szentírás mind isteni nevezetet, mind isteni hatalmat, bölcsességet, méltóságot és cselekedeteket tulajdonít neki.“¹

„Az Atyának egy nevezete megáll, noha a Krisztus is Isten“²
 „A Krisztus olyan Isten, ki mindeneket az Atyától vett.“³ (v. ö. ezeket az 1640 körül kiadott káté magyarázataival a Krisztusról.)
 A Koncz Boldizsár kátéjának egyik sajátos tétele volt még a testi feltámadás tétele.⁴ Az 1845-ben megjelent „Keresztényi hitről való vallástétel“ c. néhány oldalas konfesszióban (melyből a régi diákokat kikérdezték) ugyancsak határozottan áll a Jézus imádása és segítségül hívása. (L. i. h 6. l.)

Ez idézett kátékon és helyeken kívül a dési komplanáció által az unitáriusokra erőszakolt tételek minden konfesszióban benne vannak. Azoktól szabadulni nem tudtak. S hogy csaknem a köztudatba (unitarius) is átment, igazolja, hogy e tétel mellett szót is emeltek. Mikor ugyanis öreg Daniel István 80 esztendő korában kilépett az unitárius vallásból és ellenök támadást irt, erre vonatkozó feleletében Kozma Mihály így nyilatkozik a többek között⁵ éppen a komplanáció idézése után: „Ezekből látszik, hogy az ország nem volt a Daniel István értelmében, hogy nem lehetne igaz Istennek mondani azt, ki nem öröktől fogván való Isten. Nem

¹ Koncz B. i. Kátéja (1854) 23. l.

² u. o. 24 l.

³ u. o. 26 l.

⁴ Ez azonban könyve utolsó kiadásában már nincs benne.

⁵ Kézirat; címe: Útmutató, melyben egy 80 esztendősen proféta t. i. Daniel István neve alatt készült örök életre vezető egyenes útnak veszedelemre vezető szövevényes Labyrinthusa és hibás fogvatkozásokkal teljes egyenetlensége, világ eleibe vettetik. (1766)

öröktől fogván való Istenség és az igaz Istenség nem ellen:eznek egymással: és midőn az unitáriusok Kisztust imádják és segítségül hívják, nem hibások.“ Más helyen ismét, mikor a vén próféta „patvarkodik az unitáriusok ellen“, azt mondván róluk, hogy Krisztust *puszta embernek* hiszik, tiltakozik és azt mondja, hogy a Jézus „kinek mindenek *lábai alá* vettetnek; nem csak Isten, sőt ugyan igaz Isten, akinek igaz és *valóságos hatalom* adatott mennyen és földön, ezt imádják az Istennek minden angyalai, *ezt mi is imádjuk és segítségül hívjuk*“. Így nyilatkozik egy pap. Ez mutatja, hogy az előbb reáerőszerelt tételek általánosakká váltak az unitáriusoknál is. Erősen útjában állott ez az egyes tanok tiszta kifejlődésének. Hiszen ha egyesek gondoltak is erre, a helyzet, a körülmények és az óvatosság mást parancsoltak.

Már szabadabb és merészebb a Szentábrahámi könyve „Summa universae theologiae Christianae secundum unitarios“, melyben Krisztus istensége olyan értelemben, mint fennebb is láttuk, nincs említve. „Krisztus Istentől küldött próféta volt s az ő tanítása isteni.“¹ „A Krisztus Istensége mindeneken, sőt az angyalokon is felül áll, úgy, hogy csak az Atya van kivéve; az Úr Krisztus pedig alá van vetve az Atyának s az Atya kiváltsági jogai a Krisztuséi előtt és fölött állanak“.² Láthatni, hogy Szentábrahámi is milyen óvatosan szólt erről a részről. Krisztus szerinte is közbenjáró. Említést érdemel, hogy Szentábraháminál is határozottan áll a Krisztus születésének és feltámadásának csodás szupranaturalisztikus hite.³

Utóbbi időkben, különösen a múlt száz közepe után, mindjobban kezdett kialakulni és pedig az unitárius szabad gondolkozásnak megfelelően ezen tételekről szóló felfogás. A dési komplanáció ma már elvesztette hatályát. Ma már előttünk Jézus „a legmagasabb erkölcsi példánykép“,⁴ ki ember volt, ki a mi testvérünk, barátunk marad mindörökké, kinek példáját követni s arra törekedni, hogy hozzá hasonlóak legyünk, életünk legnemesebb feladata kell, hogy legyen. Krisztus isteni nevezetéről mai Káténk így szól: „Jézus isteni nevezetén értjük az ő *méltóságát* és minden emberek

¹ Szentábrahámi könyve Derzsi fordításában 92 l.

Erre vonatkozóan lásd még 102 l. s köv.

² L. Szentábrahámi i. m. 104. l.

³ L. i. m. 132, 137 l.

⁴ Ferenc József: Hittan (1902) 84 l.

feletti hatalmát és nem értjük az ő örök istenségét vagy az egy Istennel való *ugyanazonosságát*; mert tudjuk, hogy a Jézus Krisztus valóságos ember volt¹. Könyörgésünk egyenesen Istent illeti. Ő hozzá küldjük fohászkunk.

A dési komplanációból, ami mai napig is fenn áll és törvényeink szerint érvényes, az a keresztelezési formula. (Én tégedet... kereszteltek az Atyának, fiúnak, Szt. Léleknek nevében“, a mi azonban nem a szt. háromságot teszi.)

Mint érintettem, a dési komplanáció határozatai között legérzékenyebben sújtotta az unitáriusokat az, hogy előzetes felülvizsgálat nélkül eltiltották könyveik kiadását. Ez annyi volt, mintha egymástól elzárva, csak ablakon keresztül beszélhettek volna. Ehhez járult később a viszonyok alakulásával nyomdáinknak egymás után történt elvesztése.² Ezen intézkedésekkel vetettek legnagyobb gátat a szabadabb szellem terjedése elé. Még ha bátorsága lett volna is valakinek, nem volt alkalom. S ha mégis került ki néhány unitárius munka sajtó alól, időközi jelenség volt az csupán.

A komplanáció többi határozatai inkább csak időközi értékűek és kevesebb hatályúak voltak. Az egésznek súlyát azonban kénytelenek voltak szenvedni az unitáriusok annyi idők nehézségei között. Fejlődésükre nagy befolyással volt. Megakasztotta. Az erőt és hatalmat, mit ez biztosított másoknak, sokszor voltak kénytelenek érezni és szenvedni. Végre is segítségökre jött az idő, a kor szelleme. Ez törvénybe iktatta a szabad fejlődés eszközeit. Utat nyitott egy szebb jövő felé. E rövid idő óta, bátran mondhatjuk, egyházunk másfél százév reáerőszakolt hátramaradását pótolta helyre, haladt és reménnyel néz a jövő elé.

¹ Ferencz J. Unitárius Káté 63. l.

² A Heltai majd a piaci templomban elhelyezett Kmita Andrásné-féle nyomdák lefoglalása.

A vallási modernizmus hatalma.

Írta : Perczelné Kozma Flóra.

Norvégia nagy szellemű elhalt írója, Ibsen, a „Nép ellensége“ című drámájában a következő különös végszavakat adja nemes munkájával egyedül álló hőse szájába : „Most jutottam a legfontosabb felfedezéshez ! A legnagyobb hatalom az egyedülletben gyökerezik.“ A hányszor elgondolkodom úgy a mi szabadelvű vallásunknak, mint az egyes nagy szellemek modern vallásos felfogásának *egyedülállóságáról*, a nagy tömeg rideg vagy konzervatív magatartásáról, mindig eszembe jut az elköltözött nagy író célzata, hogy mindig a mai egyedülállóság a legnagyobb biztosíték és hatalom a *holnapra* nézve. Mert ha Ibsen nem lett volna arról meggyőződve, hogy a momentán egyedül álló értékes munkák és eszmék a kiterjeszkedés, a jövőben való népszerűség csiráját hordják magukban és hogy épen ezen meg nem értett és lekicsinyelt mozgalmak vannak hivatva a jövőendő igazságát megteremteni — sohasem merte volna nagy szabású drámáját azzal a rejtélyes és magában véve érthetetlen mondással fejezni be, hogy az egyedülállóságban gyökerezik a legnagyobb hatalom.

Ibsen sohasem fejtette ki világosan és egészen gondolatait s bár folyton váltakoztak a tendenciózus témák forrongó lelkében, úgy látszik, idegenkedett nyílt irányítástól s csak oda-oda dobott egy-egy magyarázat nélküli gondolatot, hadd törjék az utódok a fejüket rajta. Mi unitáriusok nem érthetünk vele mindenben egyet, de az előbb hangsúlyozott gondolatot, úgy érzem, nekünk kell tovább fejtegetni és továbbítani.

Ha van a jövőre nézve nagy erőt és nagy jelentőséget tartalmazó, félre ismert és a nagy világ által elhanyagolt eszme a világon — hát ez első sorban a vallási modernizmus, vagyis a szabadelvű vallás eszméje! Mert, hogy kiegészítsem, vagy talán más útra tereljem Ibsen félben hagyott gondolatát: csakis az a